

Jan Daniel – Jindřich Frajer – Pavel Klapka*

**PROMĚNY SUBURBIA:
OLOMOUC – NOVÁ ULICE**

TRANSFORMATIONS OF A SUBURB: OLOMOUC – NOVÁ ULICE

Keywords

Modern Times
19th and 20th centuries
development of the geo-
graphical environment
driving forces
city
Olomouc – Nová Ulice

Abstract

The article discusses the transformations of the geographical environment in the modern times, specifically an area in close contact with the important Moravian city of Olomouc. Its objective is to identify and assess crucial moments in the transformation of the structure and function of a selected settlement on the basis of the interdisciplinary approach using a methodological and source apparatus of history and geography. The historical geographical development of an originally autonomous municipality, later on a city and present day Olomouc suburb called Nová Ulice has been affected by both natural processes and political decisions. The impact of these forces often radically changed the face of Nová Ulice.

* Mgr. Jan Daniel, Univerzita Palackého v Olomouci, Přírodovědecká fakulta, Katedra geografie, třída 17. listopadu 12, 771 46, Olomouc. E-mail: xdanielj@centrum.cz – Mgr. Jindřich Frajer, Univerzita Palackého v Olomouci, Přírodovědecká fakulta, Katedra geografie, třída 17. listopadu 12, 771 46, Olomouc. E-mail: frajer.jindrich@seznam.cz – Mgr. Pavel Klapka, Ph.D., Univerzita Palackého v Olomouci, Přírodovědecká fakulta, Katedra geografie, třída 17. listopadu 12, 771 46, Olomouc. E-mail: pavel.klapka@upol.cz.

Úvod

Proměny geografického prostředí v nejširším významu, to jest sídel, regionů různé hierarchické úrovně a velikosti, krajin, jsou jedním ze základních témat současné historické geografie. Z hlediska metodologie oboru je nezbytné k těmto proměnám přistupovat interdisciplinárně s využitím kombinace metod geografických, historických i kartografických věd i zdrojových materiálů a datové základny jmenovaných disciplín. Díky této kombinaci lze pak snáze pochopit a také interpretovat proměny geografického prostředí. Nedílnou součástí studia proměn geografického prostředí by měla být i identifikace a analýza hybných sil, či chceme-li faktorů těchto proměn, přičemž mohou mít sociální, ekonomické, politické, environmentální či kulturní důvody.¹

Cílem článku je identifikovat hlavní novověké fáze proměn dnešního olomouckého předměstí, dříve však samostatného sídla (města), Nová Ulice. V předkládané studii se zaměříme především na proměny strukturních, funkčních a demografických znaků geografického prostředí původně drobného sídla v sousedství jednoho z nejvýznamnějších moravských měst a na charakter iniciačních faktorů (tj. hybných sil) těchto proměn, a to od 2. poloviny 18. století do dnešní doby. Předkládaná studie je první z řady podobně zaměřených historickogeografických výzkumů města Olomouce, její význam je tedy metodický z hlediska sběru dat, zvolených interpretačních interdisciplinárních přístupů (včetně rekonstrukčních map a geovizualizací), a referenční z hlediska pozdějších komparací. Nejprve však stručně představme zájmové území.

Předměstí Olomouce dnes označované jako Nová Ulice bylo jedním z mnoha, která obklopovala západní část města mezi Litovelskou a Střední městskou branou. Střední Ulice (*Mittergasse*), jak se Nová Ulice nejprve označovala, se rozprostírala podél cesty vedoucí do Brna, ve vzdálenosti asi 700 m od města. Bezprostředně sousedila s předměstím Gošikl (*Goschickel*, první zmínka 1234) a Zelená Ulice (*Greinergasse*, známa od poloviny 16. století) a vzdálenějšími Litovelským předměstím a Psí Ulicí (*Hundsgass*, o nichž se poprvé zmiňují listiny v 15. století) a předměstím Vozovka (*Wagendrüssel*). Některé prameny však ulici Psí a Vozovku ztotožňují. První nepřímou zmínku o Střední Ulici registrujeme roku 1439, kdy se v písemných pramenech připomíná předměstí „před Střední branou“, jehož součástí

¹ O obecné problematice hybných sil proměn geografického prostředí a interdisciplinárních přístupech jejich hodnocení mimo jiné například Robin A. BUTLIN, *Historical Geography. Through the Gates of Space and Time*, London 1993; Brian GRAHAM – Catherine NASH, *Modern Historical Geographies*, Harlow 2000; Alan R. H. BAKER, *Geography and History. Bridging the Divide*, Cambridge 2003; z českých prací např. Eva SEMOTANOVÁ, *Historická geografie českých zemí*, Praha 2002.

byl i sladovnický dům (znám již od 14. století) a špitál Panny Marie Pomocné (též P. Marie v Poli). Střední Ulice měla převážně venkovský ráz, byla obydlena řemeslníky, zahradníky a rolníky, objevovaly se zde však i nemovitosti měšťanů, šlechty a církevních hodnostářů, které jí dodávaly rezidenční charakter. Předměstí představovalo semknutou pospolitost obyvatel v čele s tzv. „*Gaseenherre*“, který plnil funkci jakéhosi starosty. Střední Ulice, stejně jako ostatní předměstí, podléhala správě a jurisdikci města Olomouce, a to až do roku 1850.²

Ve stínu pevnosti: období do 70. let 19. století

Osud Nové Ulice byl v první fázi vývoje výrazně ovlivněn armádou a válečnými událostmi. První zkázu přinesla Střední Ulici třicetiletá válka a následná okupace Olomouce švédskými vojsky. V průběhu tohoto období byla silně poničena. Teprve od poloviny 17. století se začíná prostor Střední Ulice opět osídlovat a to především venkovským obyvatelstvem z přilehlých panství. Samotní olomoučtí měšťané však nově usazené obyvatelstvo Střední Ulice nazývali *Mitwohner* (spolubydlící) a nikoli *Mitburger* (spoloměšťany),³ což ukazovalo na jisté opovržení, se nímž bylo na toto předměstí nahlíženo.

Druhou ranou pro Střední Ulici byl rok 1742. V tomto roce ztratilo Rakousko v důsledku Vratislavského míru většinu Slezska, čímž výrazně vzrostl strategický význam Olomouce jako „hráze“ proti stále aktuálnímu pruskému nebezpečí. Z tohoto důvodu se Marie Terezie rozhodla vytvořit z Olomouce hlavní hraniční pevnost. Přeměna na moderní bastionovou pevnost neznamena pouze rozsáhlou přestavbu fortifikace vlastního města, ale vyžádala si svou daň i na přilehlých předměstích. V důsledku demoličního restriktu byla z obranných důvodů srovnána se zemí všechna sídla nacházející se v perimetru 800 m od prvních bastionů. Celkem bylo za náhradu vykoupeno asi 140 ha pozemků kolem města. Bourání západních předměstí probíhalo postupně, nejprve byla srovnána se zemí Litovelská Ulice a Psí Ulice, až kolem roku 1758 Gošikl, Střední a Zelená Ulice. V blízkosti Zelené Ulice již od roku 1742 fungovala cihelna, která zásobovala materiálem olomoucké opevnění. Z pozemků v okolí Střední Ulice byla odtěžována zemina, která byla použita pro výstavbu pevnostních náspů a valů, s vyhloubenými prostory bylo dále počítáno pro strategickou inundaci pevnostního předpolí.

Právě prostor bývalé Střední a Zelené Ulice se stal klíčovým při obléhání olomoucké pevnosti vojsky pruského krále Fridricha II. v květnu a červnu roku 1758.

² SOkA Olomouc, fond Nová Ulice, sign 01-198 – Historický vývoj Nové Ulice 1733–1919 (1920), s. 4–12.

³ Tamtéž, s. 7.

Již dle první rekognoskace předpolí Olomoucké pevnosti byla vybrána její západní strana jako hlavní útočný směr dobyvatelů. Vrchního velitele obléhacích vojsk polního maršála Jakuba Keitha k tomu vedly dvě hlavní okolnosti – západní strana byla nejméně chráněna inundací a z Tabulového vrchu (265 m n. m.) se olomoucká pevnost (zhruba 225 m n. m.) dala velmi dobře ostřelovat (viz obr. č. 1). V rámci obranných příprav byly dle nařízení stavitele olomoucké pevnosti generál-majora de Rochepine počátkem května 1758 ze strategických důvodů odstraněny poslední stojící domy ze Střední a Zelené Ulice.⁴

Po skončení pruského obléhání Olomouce probíhala rekonstrukce nejen pevnostního města, ale také se započalo s obnovováním zrušených předměstí v nově vybraných lokalitách. Pro obnovenou Střední Ulici byla vybrána lokalita pod Tabulovým vrchem po obou stranách císařské silnice do Brna. V těsném sousedství vznikla také obnovená Zelená Ulice při severní straně cesty vedoucí do Slavonína (obr. č. 1). Původní plán počítal s obnovením Střední a Zelené Ulice dohromady s Gošiklem a Novým Německým Povelem, vzniklo by tak rozlehlé sídlo „silnicového“ typu (viz obr. č. 2). Od této varianty se však upustilo a Střední Ulice, Zelená Ulice a Povel se dočkaly svých samostatných umístění. Předměstí Litovelské, Vozovka a Gošikl obnoveny nebyly.

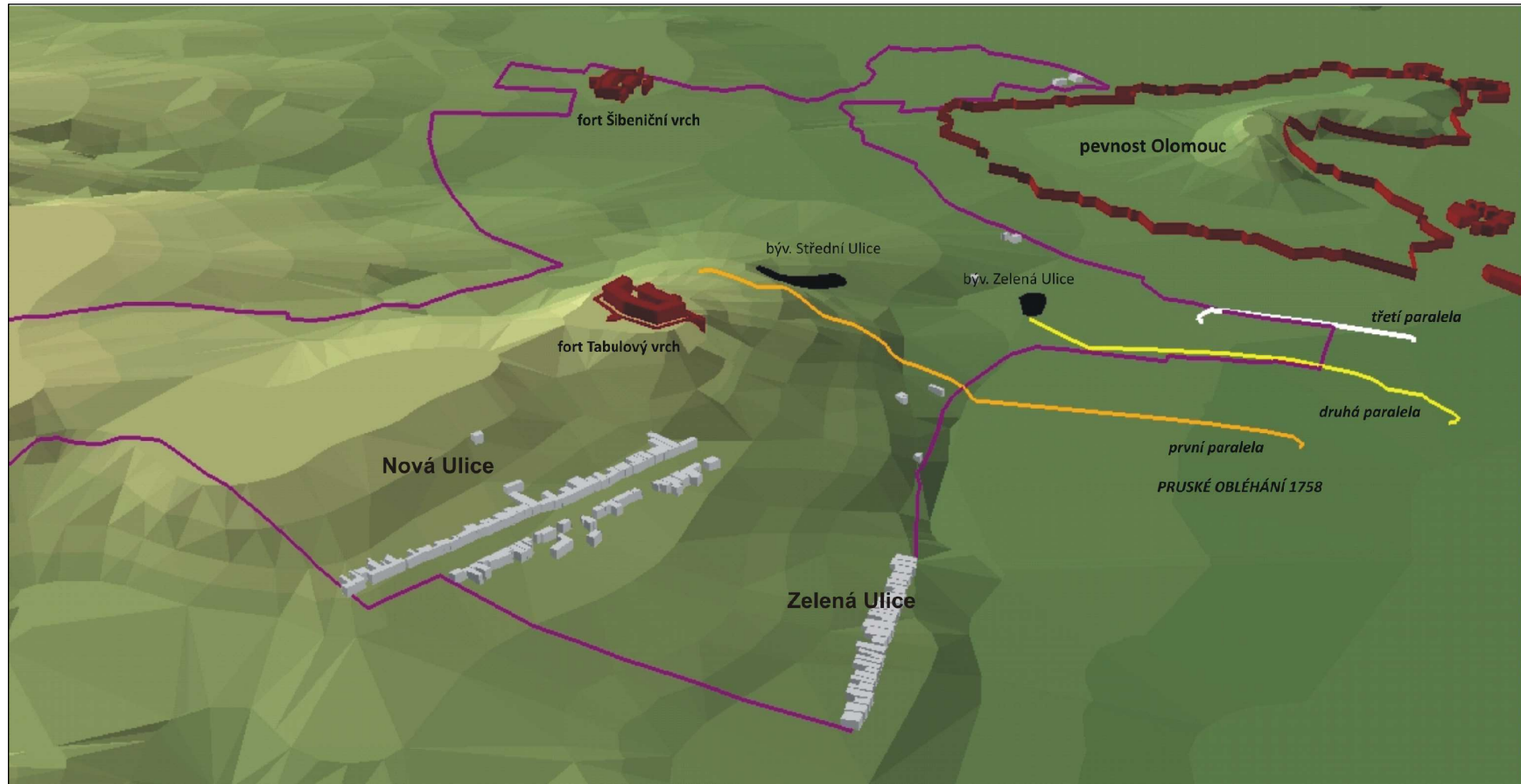
Díky zkušenosti z obléhání byly při následné modernizaci pevnosti v katastru Nové Ulice zbudovány dva unikátní forty odpovídající polygonálnímu způsobu opevnování. Jeden vznikl v blízkosti vojenského hřbitova na Tabulovém vrchu a druhý na nedalekém Šibeničním vrchu. Stavba fortů byla započata v roce 1838 a dokončena v roce 1846.⁵ Přítomnost stálých vojenských posádek na fortech se samozřejmě úzce dotýkala běžného životního chodu Nové Ulice. V archivu proto registrujeme množství vzájemných stížností mezi armádou a místními obyvateli. V roce 1906 si například stěžují představitelé Nové Ulice na neohlášené vojenské cvičení jezdeckta, při kterém jezdci jezdili „*tryskem*“ podél nemocnice a budov školy, ze které právě vycházely děti, které končily vyučování a ocitly se tak v ohrožení.⁶ V roce 1913 potom registrujeme stížnost majitelky několika pozemků v okolí kasáren na Nové Ulici, že si podřízení nadporučíka Antona Sandera zkracují cestu do kasáren přes pole v jejím vlastnictví a tím činí škodu na úrodě.⁷

⁴ Miloslav KUCH-BREBURDA – Vladimír KUPKA, *Pevnost Olomouc*, Dvůr Králové nad Labem 2003, s. 146–164.

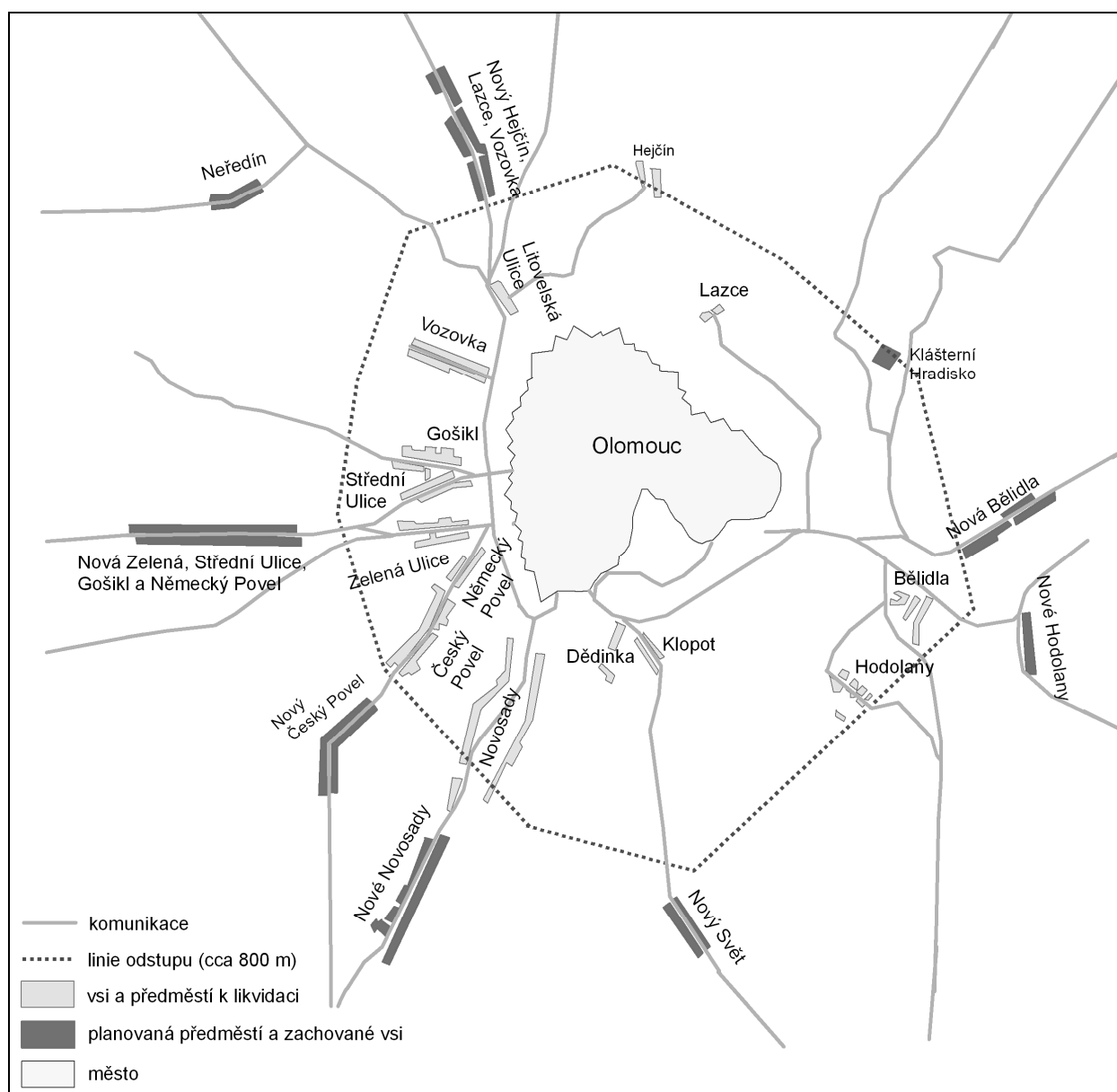
⁵ Tamtéž, s. 103–135.

⁶ SOkA Olomouc, fond Nová Ulice, inv. č. 149, sign II/2b, kart. č. 11, Vztah obce a armády.

⁷ Tamtéž.

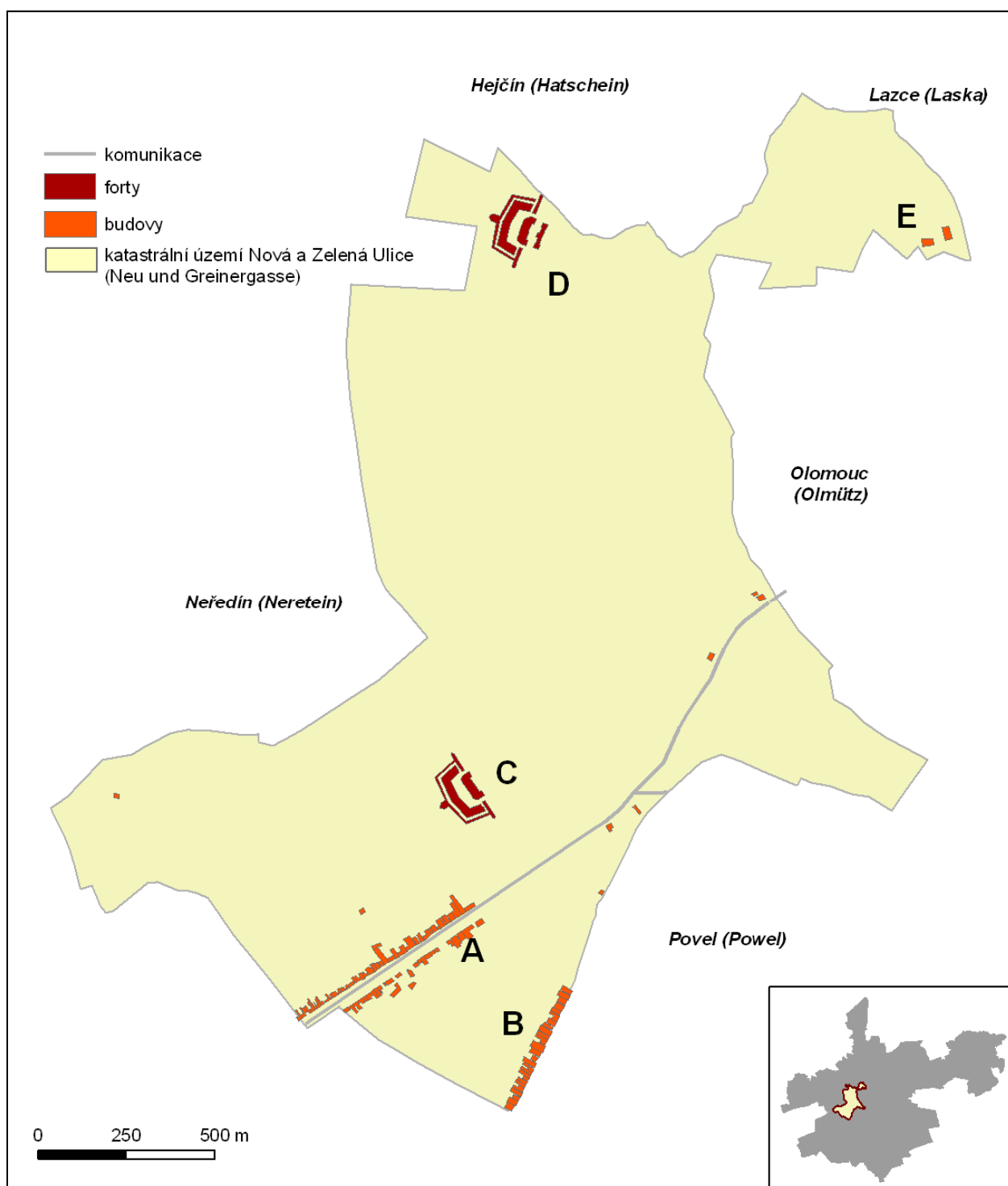
Obr. č. 1. Digitální model reliéfu katastru Nové Ulice v období 1750–1850. Na modelu je znázorněna pravděpodobná poloha zbořeně Střední Ulice a Zelené Ulice, jejich nová lokace a podoba, jak je zachycena na stabilním katastru, včetně fortů vystavěných v letech 1838–1846. Model také zachycuje situaci pruského obléhání olomoucké pevnosti roku 1758. První paralela s dělovými bateriemi byla zbudována na Tabulovém vrchu ve vzdálenosti asi 1200 m od bastionového opevnění. Pruské ostřelování z těchto pozic bylo účinné spíše na vnitřní prostor města, vlastní opevnění však nejevilo známky většího poškození. Fridrich II., který počítal s dobytou Olomoucí jako základnou pro další tažení, nařídil tedy prostřednictvím maršála Keitha, aby byla zbudována druhá paralela, která umožní dělům přesnější zacílení a způsobí větší destrukční účinek na opevnění. Část druhé paralely byla vybudována na troskách Zelené Ulice. Během měsíčního obléhání bylo na Olomouc vypáleno asi 125 000 dělových koulí a granátů. – Pramen: VK Olomouc, sign. M_IV_8 –Belagerung von Olmütz in Ao. 1758, rukopisná mapa; M. KUCH-BREBURDA – V. KUPKA, Pevnost (jako pozn. 4), s. 116.

Obr. č. 2. Schéma návrhu likvidace a nové výstavby olomouckých předměstí. – Zdroj: Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezku IV.*, Praha 2001, s. 597, upraveno.

Střední Ulice byla po svém obnovení přejmenována na Novou Střední Ulici (Neumittergasse). Toto označení se však začalo hovorově zkracovat na Neue Gasse, Neugas a Neugasse, postupně se označení „Nová Ulice“ vžilo natolik, že je od roku 1820 používáno i v úředních listinách.⁸ Ačkoliv byla většina půdy v rukou olomouckých měšťanů, ti již nenavázali na tradici budování svých rezidenčních sídel na

⁸ Pravděpodobně byly oba názvy používány paralelně, protože na otisku stabilního katastru je užit název *Neumittergasse*.

Obr. č. 3. Nová a Zelená Ulice na stabilním katastru. – Legenda: A: Nová Ulice, B: Zelená Ulice, C: fort Tabulový vrch, D: fort Šibeniční vrch, E: Měšťanská střelnice. – Pramen: SOKA Olomouc, f. Nová Ulice, inv. č. 190, Katastrální mapa.

Nové (Střední) Ulici. Pouhá třetina obyvatel pocházela z původní Střední Ulice, ostatní nově příchozí rodiny drobných rolníků přišly z venkovských oblastí. Nová Ulice tak měla silně rolnický a venkovský charakter.

Dle Provizorního obecního zákona z roku 1850 se všechna předměstí stala samostatnými obcemi s vlastním starostou a zastupitelstvem. Nová Ulice se, již jako samostatná obec, roku 1856 rozrostla o Zelenou Ulici a nově se pro obec začalo užívat označení Nová a Zelená Ulice (*Neu und Greinergasse*).

Od roku 1820 platilo povolení výsadby stromů před a na glacis jednotlivých bastionů tereziánské pevnosti. Katastrální území Nové Ulice sahající až k opevnění se tak postupem času proměňovalo na výletní zónu s alejemi pro olomoucké měšťany. Nejvýznamnější výletní oblast olomouckých měšťanů představoval severovýchodní okraj novoulického katastru, kde byla v roce 1838 vystavěna honosná empírová Měšťanská střelnice. Park přiléhající ke střelnici byl místem každoročních letních městských slavností. Samotné jádro Nové Ulice (ležící na jižním cípu katastrálního území) však zůstávalo prakticky nezměněno a zachovalo si svůj čistě vesnický charakter.

Mimo zemědělskou a rekreační funkci plnil katastr Nové Ulice v této době samozřejmě stále funkci vojenskou, jež byla navíc výrazně posílena v letech 1838 až 1846. V tomto období byly na dvou vrších, jež představovaly nejslabší článek olomoucké obrany, vystavěny dva předsunuté forty: jeden na Tabulovém vrchu (*Tafelberg*) a druhý na Šibeničním vrchu (*Galgenberg*).

Fenomén Úřednická čtvrť: období od 80. let 19. století do 50. let 20. století

Zásadní společenské procesy, jež přeměnily dosud téměř čistě rurální charakter katastru Nové Ulice, souvisejí se zrušením pevnostního statutu města Olomouce. Olomoucká pevnost výrazně ovlivňovala ráz a celkové využití novoulického katastru. Nejvýraznějším omezením byl demoliční revers, který musel podepsat každý, kdo se rozhodl vybudovat stavbu v určené vzdálenosti od pevnostních bastionů. Podepsáním reversu se majitel zaručil, že stavbu v případě války zbourá na vlastní náklady bez nároku na odškodné.

Hlasy volající po zbourání opevnění a zrušení demoličních reversů se mezi olomouckými měšťany začaly množit po fiasku v prusko-rakouské válce. Samotné žádosti měšťanů by pravděpodobně ale ke zrušení pevnostního statutu města nestačily a jako velmi důležité důvody, proč byla pevnost zrušena, se uvádějí dvě příčiny, jež mají kořeny v celoevropském vývoji druhé poloviny 19. století. Prvním důvodem byla zastaralost a překonanost fortifikačních prvků užitých při výstavbě olomoucké pevnosti, což souviselo s celkovou krizí pevnostního stavitelství vyvolanou zavedením výbušného granátu do výzbroje evropských armád. Druhým důvodem byla postupná proměna geopolitického uspořádání Evropy. Rakousko-uherská zahraniční politika

se začala orientovat na navázání těsnějších vazeb s Německem, a tudíž již zabezpečení severní hranice ztratilo v obranném plánu rakouské armády svůj strategický význam. O tom svědčí i fakt, že ve stejné době jako u Olomouce byl zrušen pevnostní status i v případě Terezína a Josefova.⁹

Zrušení olomoucké pevnosti oficiálně uveřejněné 7. listopadu 1888 bylo v Olomouci přijato s velkým povděkem, protože hradby a demoliční revers byly považovány za nejdůležitější překážku rozvoje a za hlavní důvod zaostávání Olomouce za ostatními městy.¹⁰ Zrušení pevnostního statutu bylo ale již pouhým vyvrcholením snahy o rozbití prstence hradeb, který svíral město nedočkavě čekající na svůj rozvoj.¹¹ Samotnému aktu zrušení předcházely určité dílčí ústupky, jež nastartovaly zásadní změny již před rokem 1888. Jako první padly za oběť olomouckému úsilí o zrušení pevnosti městské brány. Zbourání bran umožnilo komunikační uvolnění hlavních dopravních tahů a vytvořilo předpoklady k dalšímu rozšiřování města. V západní části města, která sousedila s Novou Ulicí, byla v roce 1882 odstraněna Litovelská branka a následně došlo k probourání opevnění v okolí Terezké brány.

Na počátku 80. let byla postavena místní železniční trať z Olomouce do Čelechovic a provoz na ní byl slavnostně zahájen 4. března 1883. Na území Nové Ulice vznikla pro tuto trať dvě nádraží. První získalo jméno po Nové Ulici a bylo vybudováno co nejbližší k vesnickému sídlu. Druhé nádraží Olomouc – město bylo postaveno blízko místa, kde stávala Litovelská branka. Zmíněné infrastrukturní změny vytvořily z novoulického katastru v okolí nádraží Olomouc – město atraktivní místo ležící u stanice místní dráhy se snadnou dostupností z olomouckého centra. Tohoto faktu si bylo vědomo Spořitelní a záloženské konsorcium Všeobecného rakouského spolku úředníků v Olomouci (*Spar- und Vorschussconsortium des Allgem. Österr. Beamten-Vereiness in Olmütz*), které zde v roce 1886 s vidinou brzkého zrušení pevnostního statutu zakoupilo poměrně rozsáhlé pozemky s plánem vystavět zde novou obytnou čtvrť. Tvorbou zastavovacího plánu nového urbanistického celku, který podle majitele pozemku získal pojmenování Úřednická čtvrť (*Beamtenviertel*), byl pověřen olomoucký stavitel Johann Aulegk. Aulegkův návrh inspirovaný částí regu-

⁹ M. KUCH-BREBURDA – V. KUPKA, Pevnost (jako pozn. 4), s. 256.

¹⁰ Rozhodnutí o zrušení pevnosti bylo podepsáno císařem Františkem Josefem I. již 9. března 1886 (Arnošt SKOUPÝ, Bourání hradeb, in: Olomouc. Malé dějiny města, red. Jindřich Schulz, Olomouc 2002, s. 177–196). Z jakého důvodu bylo zrušení pevnosti veřejně oznámeno až dva roky po podpisu, není dosud známo. – Demoliční revers byl zrušen 5. února 1887 (Pavel ZATLOUKAL, Olomoucká architektura druhé poloviny XIX. století, Disertační práce, Univerzita Palackého v Olomouci – filosofická fakulta, Olomouc, 1978, s. 52).

¹¹ O okolnostech zrušení olomoucké pevnosti podrobně pojednává Richard FISCHER, Olomoucka pevnost a její zrušení, Olomouc 1935, kde jsou uvedeny i přepisy petic, nařízení a smluv vztahujících se k této události.

lačního plánu Olomouce z roku 1885 (zahrnoval i některá předměstí, mezi jinými i území Nové Ulice) vytvořil jako základ Úřednické čtvrti pravidelný systém devíti čtvercových a trojúhelníkových bloků.¹² Oblast postupně získala charakter rezidenční čtvrti vhodně situované nedaleko od olomouckého centra s bloky výstavních řadových a zahradních nájemních domů a honosných vil. Dodnes se na Úřednické ulici nachází cenný a reprezentativní soubor architektonických vil a činžovních domů z konce 19. století a z období první republiky.¹³

Jak z předchozích informací vyplývá, převratné modernizační změny probíhající v Olomouci na přelomu 19. a 20. století, za jejichž nejdůležitější a nejmateriatelnější projev můžeme označit opožděné bourání prstence bastionového opevnění, se výrazně dotkly i novoulického katastru. Zbourání hradeb představovalo bezpochyby významný impulz pro rozvoj města. Samotné území Olomouce ale neposkytovalo příliš možností pro novou obytnou výstavbu, a to jednak proto, že v Olomouci neproběhla rozsáhlá asanace historického jádra, a jednak proto, že městské pozemky, které Olomouc získala bouráním hradeb, byly přednostně určeny pro veřejné budovy.¹⁴ Proto nově zakládané obytné čtvrtě ve velké míře vznikaly na katastrech obcí přiléhajících k městu a právě novoulická Úřednická čtvrť se stala jedním z největších jader nové olomoucké výstavby. Tento fakt výrazně ovlivnil strukturu, využití i celkovou tvář novoulického katastru, kde od přelomu století 19. a 20. století můžeme rozlišit dva samostatné a v mnoha znacích rozdílné sídelní útvary s odlišnou genezí a nerovnoměrnou dynamikou vývoje.

První oblast představoval jižní cíp katastru, který začal být po vzniku Úřednické čtvrti někdy nazýván Horní Nová Ulice (*Ober Neugasse*). Tento celek, kde se nacházela původní zástavba Nové Ulice a Zelené Ulice, neprošel ve sledovaném období výraznějším vývojem a zachoval si podobu dvou „silnicovek“, kterou mu určili vojenští inženýři v době vzniku na konci 50. let 18. století. Krajina i samotné vesnice poměrně vzdálené od ohniska rozvoje si i přes existenci výjimek nadále udržely nezměněný zemědělský ráz a venkovský charakter. Naopak Úřednická čtvrť se svým pravidelným půdorysem a čistě městským charakterem měla prostorově, funkčně i sociálně mnohem blíže k Olomouci než k původní stále převážně venkovské Horní Nové Ulici.

¹² Pavel ZATLOUKAL, *Olomoucká architektura let 1850 až 1950 a její význam v obraze města*, in: *Zprávy Krajského vlastivědného muzea Olomouc* 213, Olomouc 1981, s. 1–31.

¹³ Čtrnáct budov postavených v Úřednické čtvrti je v současnosti památkově chráněno (srv. *Seznam nemovitých a kulturních památek Olomouce*, Olomouc 1996, s. 107–114).

¹⁴ Asanační plán z roku 1887, jež měl radikálně pozměnit téměř celé historické jádro, nebyl nikdy realizován. Hlavním důvodem byl především pomalý a opožděný rozvoj města (P. ZATLOUKAL, *Olomoucká architektura* (jako pozn. 10), s. 57). – Arnošt SKOUPÝ, *Zrušení olomoucké pevnosti a první období rozšiřování města*, in: *Olomoucká pevnost*, red. Irena Marie Kubešová, Olomouc 2004, s. 73.

Mimo obytné stavby vznikaly na Nové Ulici i objekty hospodářského a veřejného charakteru. Větší koncentrace průmyslových podniků vznikla v oblasti mezi Olomoucí a Horní Novou Ulici, kde se nacházel mimo jiné pivovar, sladovna či plynárna.¹⁵ Významné postavení mezi veřejnými budovami, které vznikly na katastru Nové Ulice, měla zemské nemocnice, jejíž areál byl budován od 90. let 19. století při císařské silnici na Brno.

Rozsáhlá obytná výstavba s ohniskem v Úřednické čtvrti byla příčinou rozkvětu a strmého nárůstu počtu obyvatel celé Nové Ulice. Z výše uvedených důvodů měla Nová Ulice v absolutních číslech za období 1880 až 1910 větší celkový přírůstek než samotné město Olomouc (Nová Ulice: 3782 osob, Olomouc: 2069 osob). Během těchto třiceti let vzrostl počet obyvatel Nové Ulice z 2673 na 6455, tedy o celých 142%.¹⁶ V důsledku nebývalého rozvoje byla Nová Ulice v roce 1893 povýšena na městys a o třináct let později na základě císařského rozhodnutí z 16. 1. 1906 dokonce i na město.

S rychlým růstem počtu obyvatel souvisela i poměrně významná změna národnostní struktury Nové Ulice. Původně byla Nová Ulice německá obec s málo početnou českou menšinou. Podle sčítání z roku 1880 se k české obcovací řeči přihlásilo 441 osob, z toho navíc téměř polovina (198) sloužila v armádě a byla dislokována ve fortech na Tabulovém a Šibeničním vrchu.¹⁷

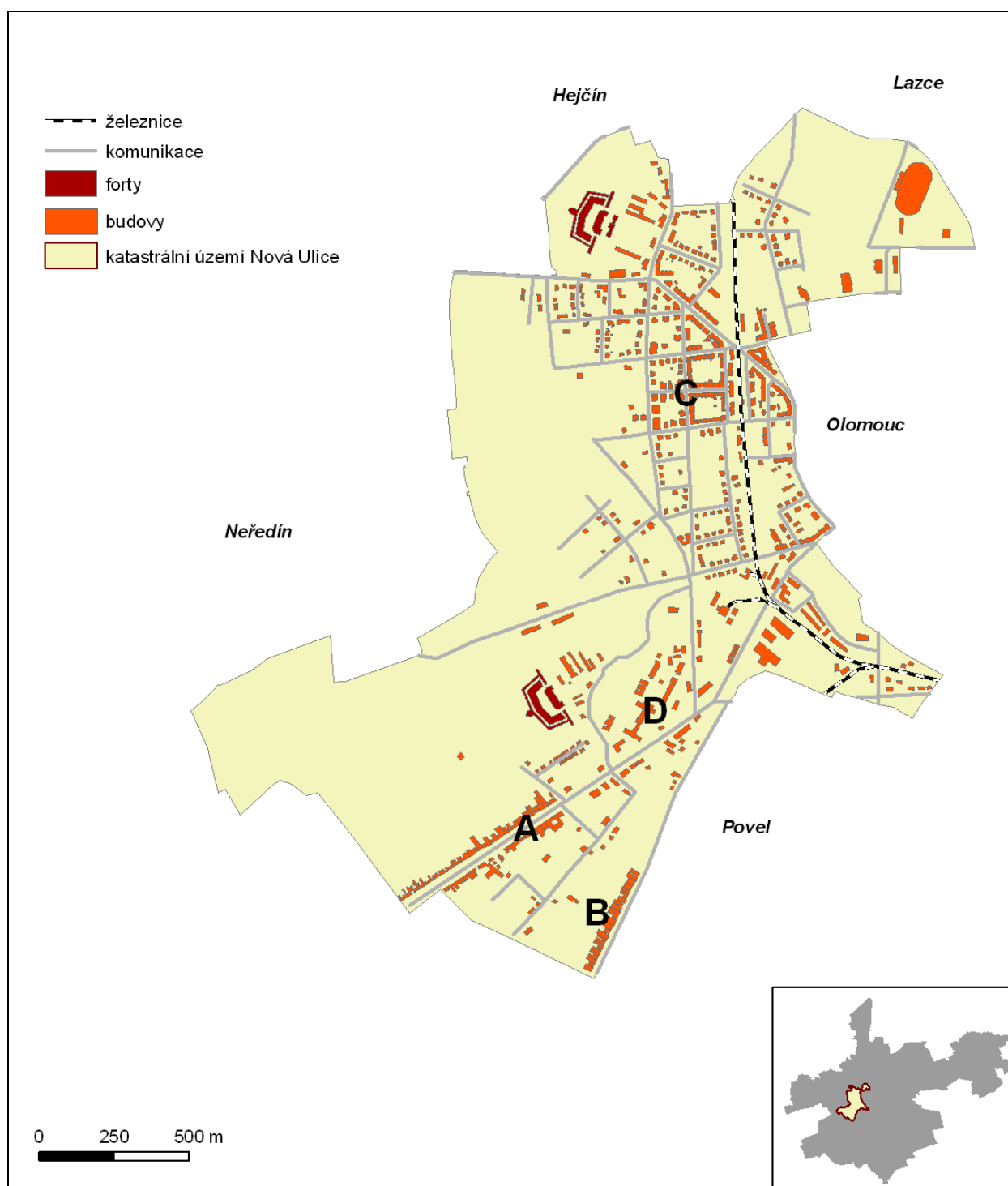
Během třiceti let se počet Čechů zvýšil téměř pětkrát a v roce 1910 udalo jako svoji obcovací řeč češtinu již 2092 osob. Výrazné zvýšení počtu českého obyvatelstva vyvolalo na přelomu století vzrůst národnostního napětí a docházelo k celé řadě národnostně motivovaných konfliktů a rozepří. Jednalo se například o otázku dvojjazyčných nápisů či o užívání češtiny v úředním styku a pravděpodobně největší vášně vyvolal spor o vznik české školy na Nové Ulici.¹⁸ Zásadní změny v otázce samosprávy

¹⁵ Josef BARTOŠ – Jindřich SCHULZ – Miloš TRAPL, *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848 – 1960 III.*, Ostrava 1972, s. 50 – 53.

¹⁶ Obdobný výrazný nárůst počtu obyvatel ve stejném čase zaznamenaly z olomouckých předměstí i Hodolany. Zatímco ale v případě Nové Ulice hrál zásadní roli při početním růstu především rezidenční charakter Úřednické čtvrti a jejího okolí, na rozvoji Hodolan mělo největší zásluhu hlavní olomoucké nádraží lokalizované na katastru obce, které se stalo základem poměrně rozsáhlé zóny průmyslových podniků a s nimi spojené výstavby dělnických bytů.

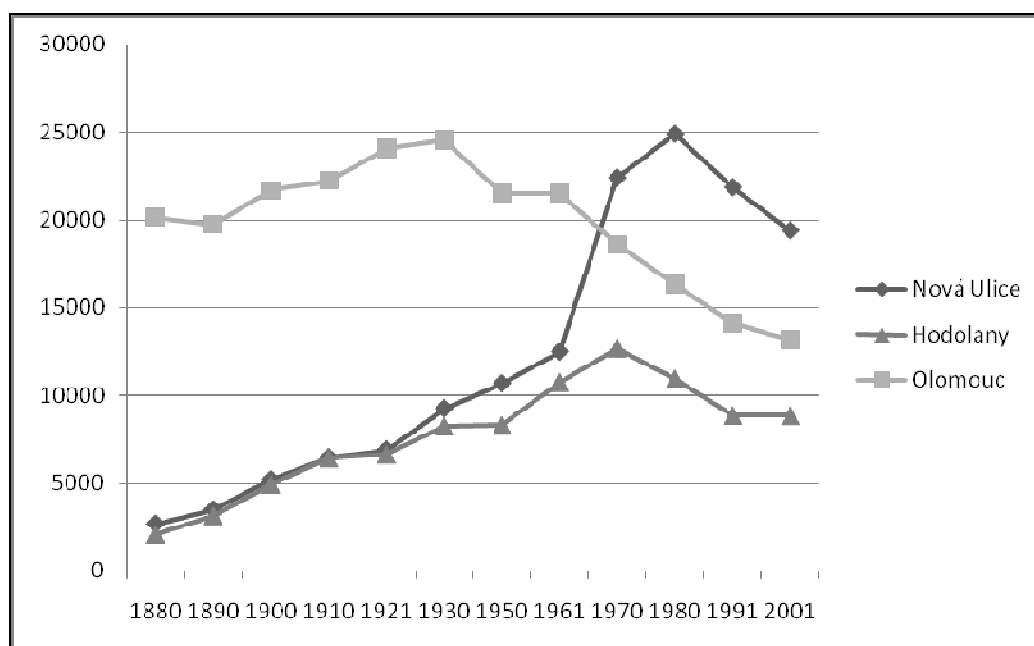
¹⁷ Při dalších sčítáních již nebyla samostatně uváděna obcovací řeč příslušníku armády sloužících na Nové Ulici, proto jsou další údaje poněkud zkresleny, ale i přesto dle našeho názoru, poměrně přesvědčivě vystihují vývoj národnostní struktury obce.

¹⁸ O intenzitě konfliktů svědčí celá řada archivních pramenů uložená v SOkA Olomouc. Například SOkA Olomouc, fond Nová Ulice, inv. č. 147, sign. II/1, kart. č. 6. – Český pohled na spor o založení české novoulické školy je poměrně podrobně popsán v práci Richard FISCHER, *Vznik a vývoj českých škol v Olomouci a v německých obcích olomouckého okresu (1873–1930)*, Olomouc 1932.

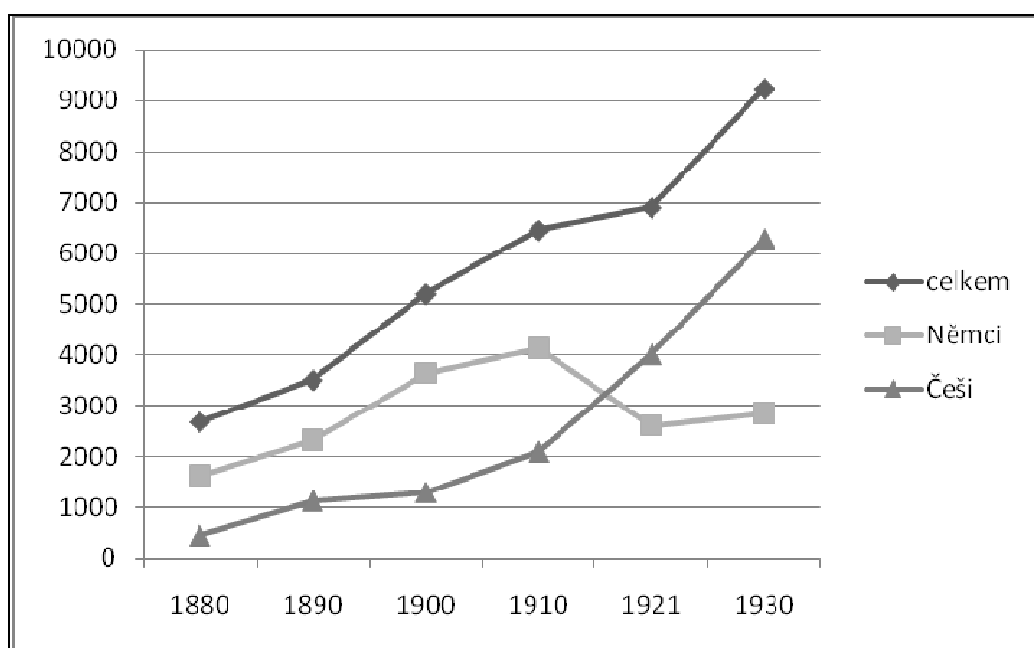

Obr. č. 4. Nová Ulice v roce 1947. – Legenda: A: Nová Ulice, B: Zelená Ulice, C: Úřednická čtvrť, D: areál Zemské nemocnice. – Pramen: Plán města Olomouce, Olomouc 1947.

Proměny suburbia: Olomouc – Nová Ulice

Obr. č. 5. Vývoj počtu obyvatel vybraných současných městských částí Olomouce v letech 1880 až 2001. – Pramen: Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005, Praha 2006.

Obr. č. 6. Národnostní složení Nové Ulice v letech 1880 až 1930. – Prameny: Podrobný seznam míst na Moravě, Wien 1885; Podrobný seznam míst na Moravě, Wien 1893; Lexikon obcí pro Moravu, Vídeň 1906; Podrobný seznam míst pro Moravu, Vídeň 1918; Statistický lexikon obcí v republice Československé II, Praha 1924; Statistický lexikon obcí v republice Československé II, Praha 1935.

obce přinesl vznik Československé republiky. Nejdříve přešla správa města do českých rukou v čele s vládním komisařem a následně pak bylo rozhodnuto o sloučení Nové Ulice s Olomoucí. V dubnu 1919 došlo podle zákona č. 214/19 Sb. připojením třinácti obcí k vytvoření tzv. Velkého Olomouce.¹⁹ Nové politické uspořádání ovlivnilo i národnostní strukturu Nové Ulice. Podle výsledků sčítání z roku 1921 získala česká strana na Nové Ulici většinu, což bylo jednak dáno neutichajícím stěhováním Čechů na území Nové Ulice, ale jednak i tím, že se k české národnosti přihlásila i pravděpodobně poměrně velká skupina novoulických obyvatel, která před vznikem Československa uváděla při sčítáních německou obcovací řeč. Definitivní tečku za německým osídlením na novoulickém katastru učinil odsun po II. světové válce.

Ve znamení panelu: období od 60. do 80. let 20. století

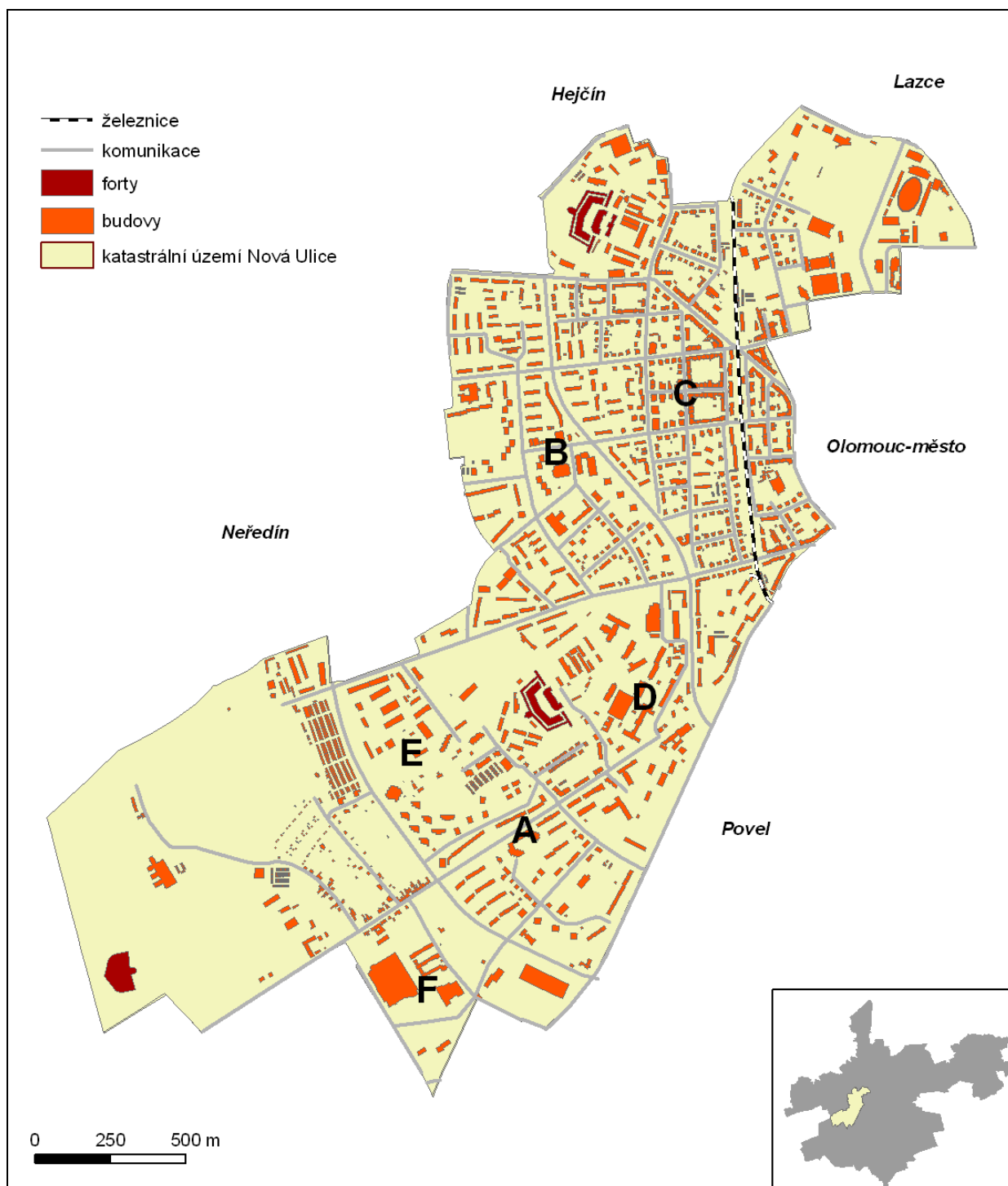
Další etapa výrazné proměny tváře novoulického katastru byla odstartována v 60. letech. V plánování výstavby Olomouce byl zachován princip, v podstatě dodržovaný již od konce 19. století, že zatímco průmysl je koncentrován ve východní části města, tak západní okraj plní především rezidenční funkci pro obyvatele olomoucké aglomerace. Z tohoto důvodu došlo od 60. let 20. století k nové fázi masivní výstavby na katastru Nové Ulice. Bloky řadových a zahradních nájemních domů a honosných vil Úřednické čtvrti byly ale vystřídány výstavbou komplexu velkých panelových sídlišť. Socialistická výstavba velmi výrazně ovlivnila celkovou podobu Nové Ulice, která již úplně ztratila vesnický ráz, a dominantní krajinotvornou úlohu převzala panelová sídliště. Novoulický katastr můžeme i v této fázi rozčlenit do několika samostatných zón podle druhu a intenzity výstavby a celkové proměny lokality, z nichž dominantní postavení zaujímají sídliště F1 a sídliště III. pětiletky.

Sídliště F1 bylo zbudováno v letech 1967 až 1975 a nachází se na místech původní Nové a Zelené Ulice.²⁰ Vlastnímu budování sídliště předcházela demolice staré vesnické výstavby. Z Nové Ulice zůstala zachována pouze řada několika domů nacházejících se mimo hlavní zastavěnou plochu a kostel Panny Marie Pomocnice, který se krčí mezi okolní panelovou zástavbou. Zelená Ulice byla zlikvidována zcela a na jejím místě vznikla radiála prostějovské rychlostní komunikace. Dominantu

¹⁹ Zákon o sloučení sousedních obcí s Olomoucem 214/1919 Sb. – http://portal.gov.cz/wps/portal/s.155/701/.cmd/ad/.c/313/.ce/10821/.p/8411/s.155/701?PC_8411_I=214/1919&PC_8411_ps=10#10821 [8. 1. 2010]. Podrobnosti o otázce připojení Nové Ulice Richard FISCHER, Vytvoření Velkého Olomouce, Olomouc 1932, s. 47.

²⁰ Viz Karel KUČA, Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku IV., Praha 2001, s. 665.

celého sídliště tvoří věžový vodojem s obytnými byty. Vodojem se stal nejvyšší olomouckou budovou a byl považován za chloubu socialistické výstavby.

Obr. č. 7. Současná podoba Nové Ulice. – Legenda: A: sídliště F1, B: sídliště III. pětiletky, C: Úřednická čtvrť, D: areál Fakultní nemocnice, E: Tabulový vrch F: Horní lán.

Další významnou lokalitou s rozsáhlým komplexem panelových domů je sídliště III. pětiletky. Toto sídliště představuje společně se sousedním sídlištěm Neředín jednu z nejvýznamnějších obytných zón v olomoucké aglomeraci. Vznik dvou poměrně rozsáhlých sídlištních celků samozřejmě zásadně ovlivnil populační vývoj Nové Ulice a od 60. let můžeme sledovat výrazný nárůst počtu obyvatel s vrcholem v 80. letech (obr. č. 5). Nová Ulice se v této době stala nejlidnatější olomouckou městskou částí. Extrémní nárůst počtu obyvatelstva se kryje s nejmasovějším obdobím bytové výstavby v 60. letech. Během jednoho intercenzálního období (1961–1970) došlo téměř ke zdvojnásobení počtu obyvatel a v absolutních hodnotách činil přírůstek téměř 10 000 osob.

Jak již byl zmíněno, zásadní vliv na strukturální proměnu Nové Ulice mělo především vybudování sídlišť panelových domů. Ale změny probíhaly i v jiných částech katastru. Například v Úřednické čtvrti byla snaha vyplnit volná místa v zástavbě samostatnými panelovými objekty. Tyto zásahy narušily původní kompozici, ale i přesto si Úřednická čtvrť zachovala poměrně jednotnou urbanistickou podobu.

Další dílčí kvalitativní a kvantitativní změny, které dotvořily současnou podobu Nové Ulice, souvisejí s politickým a společenským vývojem po roce 1989. Na novoulickém katastru můžeme identifikovat některé procesy obecně probíhající v městském prostředí v transformačním období. Jedním z nich je výstavba obchodně-komerčních a průmyslových areálů v periferních částech měst. Pro výstavbu komerčního areálu na katastru Nové Ulice byla vybrána lokalita Horní lán v blízkosti hlavního dopravního tahu na Brno. Zde bylo od roku 1997 postupně budováno jedno z největších nákupních center v Olomouci a společně s blízkým aquaparkem vytváří nový dominantní krajinný prvek. Dalším novým strukturálním prvkem, který dotváří podobu současné Nové Ulice, je komerční bytová výstavba. Nejvýznamnější zónu tohoto typu můžeme nalézt v oblasti Tabulového vrchu, kde bylo realizováno či vzniká několik developerských projektů.

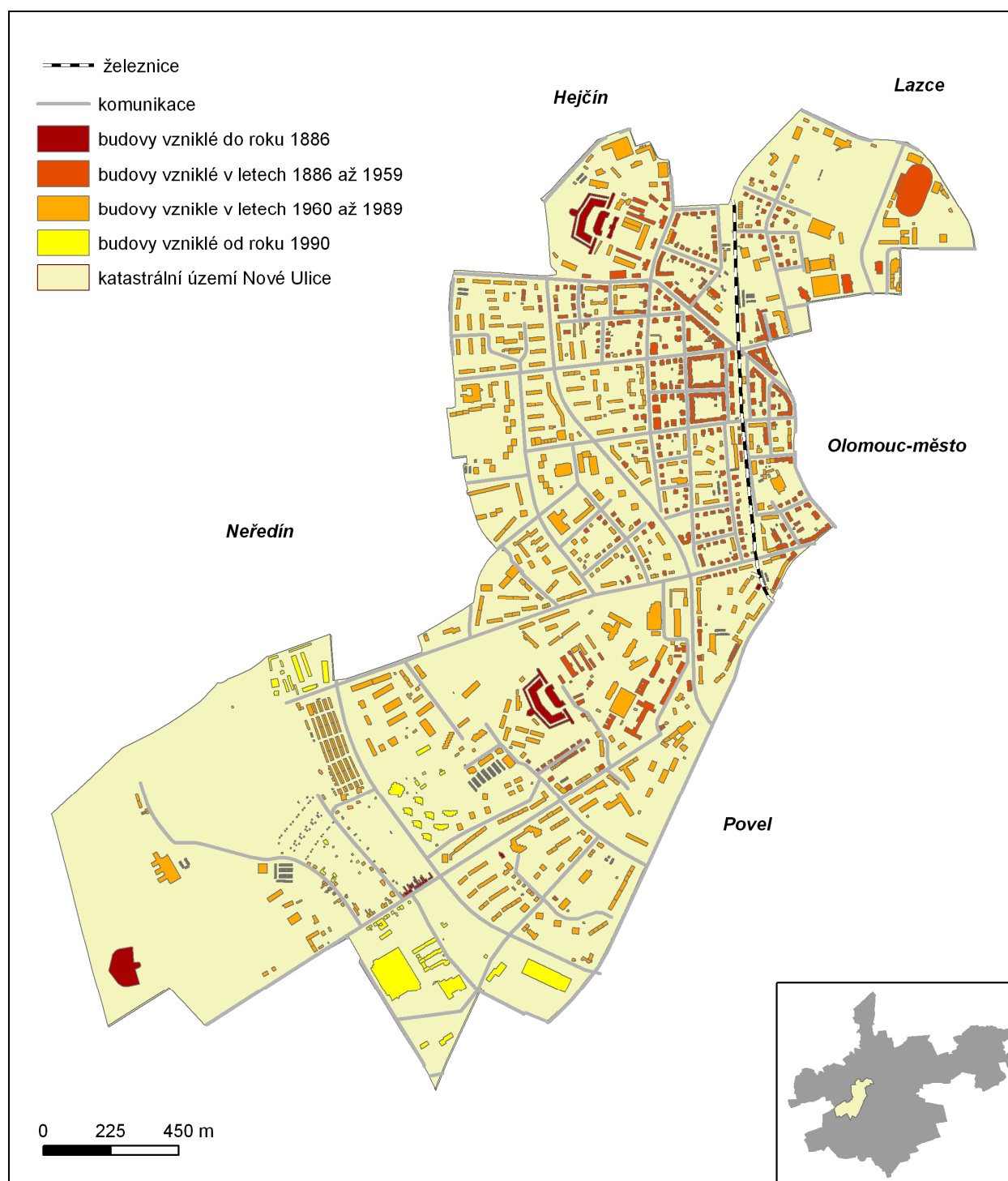
Závěry

Od poloviny 18. století po současnost byly ve vývoji dnešního olomouckého předměstí Nová Ulice identifikovány tři významné fáze proměn, které podstatným způsobem ovlivnily strukturu geografického prostředí zájmového území, jeho funkční využití, ale i demografický vývoj. Tyto změny byly podmíněny hybnými silami, respektive iniciačními faktory, které mohou v zásadě být rozčleněny do dvou skupin. Do první skupiny řadíme faktory vesměs ekonomické a sociální, které jsou v souladu s republikovým (respektive evropským a světovým) kontextem a představují tak přirozené mezníky ve vývoji geografického prostředí sídla (např. industrializace apod.). Tyto faktory podmiňují proměny, které můžeme označit za „typické“. Do skupiny druhé pak náležejí faktory, které přirozený vývoj sídla v určitém ohledu na-

rušovaly, a výsledné proměny geografického prostředí pak můžeme označit jako „individuální“ či „jedinečné“ (např. politická rozhodnutí, vojenské zájmy apod.).

Nová Ulice je příkladem sídla v zázemí významného centra, jež procházelo mimořádně výraznými strukturálními a funkčními proměnami již v preindustriálním období v souvislosti s výstavbou olomoucké pevnosti. Blízkost pevnosti ovlivnila nejen strukturní znaky a funkci původně ulicové vsi, ale také jeho rozvojové perspektivy a do jisté míry a do jisté doby i demografický vývoj. Pevnost v této době jednoznačně znamenala nepřírozený faktor ve vývoji Nové Ulice.

Další zásadní proměna souvisela jednak se zrušením pevnosti v roce 1888, a jednak s obecným a můžeme říci i přirozeným ekonomickým a sociálním vývojem. Nová Ulice se částečně proměnila v relativně honosné středostavovské předměstí, částečně pak v rekreační oblast obyvatel širšího území města Olomouce. Poslední proměna, spíše ji považujeme za nepřírozenou (alespoň v evropském kontextu), pak souvisela s rozhodnutím o výstavbě rozsáhlých panelových sídlišť, respektive obytných souborů, v poslední třetině 20. století. Jednak došlo k určité degradaci charakteru olomouckého předměstí, jednak byly masivně zastavovány dosud volné plochy někdejšího pevnostního pásma, bohužel hromadnou vysokopodlažní zástavbou. Současná tvář Nové Ulice má tedy charakter palimpsestu, většina dějinných proměn se v charakteru Nové Ulice projevuje pouze reliktně, otisky starší doby byly novějšími zásahy do značné míry setřeny.

Obr. č. 8. Stáří domů v Nové Ulici.

Obr. č. 9. Kostel P. Marie Pomocné (na obr. č. 7 v zóně A) – relikv původní zástavby uprostřed panelového sídliště. – Foto Jindřich Frajer (2010).

Obr. č. 10. Úřednická čtvrť (na obr. č. 7 v zóně C) – vilová zástavba z konce 19. století. – Foto Jindřich Frajer (2010).

Obr. č. 11. Nová Ulice (na obr. č. 7 v zóně A) – současná podoba původní zástavby.
– Foto Jindřich Frajer (2010).

Obr. č. 12. Nové obytné domy v lokalitě Tabulový vrch (na obr. č. 7 v zóně E).
– Foto Jindřich Frajer (2010).

Jan Daniel – Jindřich Frajer – Pavel Klapka
Transformations of a suburb: Olomouc – Nová Ulice

Transformations of the geographical environment rank among the basic themes in the current historical geography. The nature of the discipline demands an interdisciplinary approach to these transformations using the combination of the geographical, historical and cartographical methods and their source materials and data base as well. Thanks to this combination we are able to comprehend and interpret historical geographical transformations of various types of spatial sectors.

The objective of the article is to identify the main modern times transformation phases in the present day Olomouc suburb, formerly an autonomous settlement, Nová Ulice. The study is concentrated particularly at the transformations of structural, functional and demographic features of the geographical environment of a cadastral area of originally minor settlement in the neighbourhood of one of the most important Moravian cities, and at the character of the most important initiating factors of the transformation from the second half of the 18th century until present.

Present day Olomouc suburb Nová Ulice was one of many surrounding the western part of the city. The first indirect mention of Nová Ulice dates back to 1439. Nová Ulice possessed mainly rural character, was inhabited by artisans, gardeners and peasants, with the exception of several burghers, noblemen and clergymen. Nová Ulice, like other suburbs, it was subject to Olomouc administration and jurisdiction until 1850.

The history of Nová Ulice was strongly influenced by the army during the first monitored development phase. After 1742 Olomouc was turned into a modern bastion fortress which impacted the adjacent suburbs as well. In consequence of a demolition restrict all settlements located in the perimeter of 800m from the first bastions were pulled down due to defensive reasons; this affected Nová Ulice as well, however, the suburb was rebuilt in a new location in the second half of the 18th century.

The basic social processes which modified the so far purely rural character of Nová Ulice are related to the cancellation of the fortress status of the town of Olomouc (1888) because the fortification walls and the demolition restriction were considered the most important obstacles in the development of the city and its surroundings. The Nová Ulice cadastre, situated in the surroundings of the newly built Olomouc-city train station, became an attractive spot located by the station of the local railway easily accessible from the city centre. Shortly afterwards an impressive Clerk neighbourhood was built there according to the urban plan.

Another phase of significant changes to the character of the Nová Ulice cadastre was launched in the 1960s when large prefabricated housing estates were built. Nová Ulice lost the last preserved features of a rural neighbourhood. The socialistic development was enhanced with new phenomena in the city structure after 1990, for example shopping centres or developer type residential projects.

The three aforementioned phases of changes which significantly influenced the structure and the present look of the geographic environment of Nová Ulice were conditioned by two types of driving forces. The first group includes mostly economic and

social factors which are in harmony with the country context and represent natural milestones in the development of the geographic environment of the settlement (for example the industrialization). These factors condition changes which could be called “typical“. The second group includes factors which disturbed certain aspects of the natural development of the settlement and the resulting changes of the geographic environment can be called “individual“ or “unique“ (for example political decisions, military interests etc.).